

Jancsik Balázs

A KELET KUTATÓJA, ERDÉLYI ISTVÁN

Az életút

2020. április 7-én, Gödön, életének 88. évében elhunyt a magyar kora középkori régészet egyik legnagyobb alakja, Erdélyi István. Hosszú élete szintúgy hosszú, termékeny tudományos karrierrel járt együtt, még halála előtt egy évvel, 2019-ben is jelent meg írása.¹ Habár nem jász származású, jászági születésű, mégis, munkássága sok szállal kapcsolódott a jászokhoz, a jászokhoz. Ezért jelen kötet főszerkesztőjével úgy véltük, munkásságának egy rövid, és korántsem minden részletre kiterjedő áttekintése illendő, hogy helyet kapjon a Jászági évkönyvben.

A Jászokhoz, a jászokhoz való „kötődése” már mondhatni egyetemi évei alatt kialakult. A kora középkori régészet minden kutatója ismeri a jánoshidai avar kori temetőt, melyet ő ismertetett szakdolgozatában, mely később önálló kiadványban is megjelenésre került.² A temetőről minden bizonnyal az érdeklődő nagyközönség is hallott, ugyanis a 228. számú sírból előkerült tűtartó rovásfeliratát (melynek maga Erdélyi is külön cikket szentelt³), a közelmúltban Fehér Bence magyarnak határozta meg.⁴ Amennyiben Fehér Bence meghatározása helytálló, úgy ez az avar kori, 8. századi tűtartó az első magyar szövegméltunk, valamint bizonyíték arra nézve, hogy már az avar korban élhettek magyar nyelvű csoportok a Kárpát-medencében. A megfejtési kísérlet („baszjad izüt”) bejárta a magyar sajtót és jelentős időre tematizálta a hazai érdeklődést.⁵ Szükséges azonban megjegyezni, hogy ez az értelmezési

Erdélyi István

1 Erdélyi István műveinek jegyzékét, valamint a róla írt nekrológot lásd: Klima L. – Türk A. – Коробов, Д. С. – Цыбин, М. В. – Jancsik B.: Erdélyi István emlékezete (Памяти Иштвана Эрдели). In: „*Hadak útján*”. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIX. konferenciája. Budapest, 2019. november 15–16. (29th Conference of young scholars on the Migration Period. Budapest, November 15–16, 2019). Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 24.1. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 4.1. Főszerk.: Türk A. Budapest 2022, 629–666.

2 Erdélyi I.: *A jánoshidai avarkori temető*. Régészeti Füzetek Ser. II.1. Budapest 1958.

3 Erdélyi I.: Új magyarországi rovásfelirat. *Archaeologiai Értesítő* 88 (1961) 279–280.

4 Fehér B.: *A Kárpát-medencei rovásírásos emlékek gyűjteménye I. Korai emlékek (1599 előtt) és kései feliratos emlékek*. A Magyarországi Intézet Kiadványai 12. Budapest 2020, 104–106; Fehér B.: Legősibb nyelvemlékeink? Bajelhárító alakok és rovásfeliratok avarkori tűtartókon. *A Magyarországi Intézet Évkönyve* 2019 (2020) 111–141, 577–579, 626–627.

5 Lásd például: <https://magyarnemzet.hu/kultura/2021/09/zavarodottsagot-keltett-az-avar-kori-magyar-nyelvemlek-hire-extrem-publicista-korokban>; https://mandiner.hu/cikk/nyomtatasi/20211010_feher_bence_nyelvtortenet_baszjad_izut; <https://telex.hu/tudomany/2021/09/17/a-magyarorszagkutato-azt-allitja-talaltak-egy-a-halotti-beszednel-400-evvel-regebbi-magyar-nyelvemleket-baszjad-izut>

kísérlet nem áll vitán felül: már a múltban is történt több más megfejtési kísérlet (többek között Erdélyi István is megpróbálta a feliratokat értelmezni), valamint Fehér Bence nézeteit is határozott kritikák érték a publikálás után.⁶ Tehát, legalábbis egyelőre, nem tekinthetjük ténynek, hogy a jánoshidai 228. számú sír tőtartóján magyar felirat olvasható, csupán egy tudományos hipotézisnek, amelynek igazságtartalmára később derülhet fény.

Erdélyi egyike volt azon szerencséseknek, akik eljutottak az akkori Szovjetunióba, hosszabb tanulmányutakra is. Ez a lehetőség sajnos a korai magyar történelem, illetve a népvándorlás kor kutatóinak nem mind adatott meg. Ennek köszönhetően Magyarországon a kelet-európai régészet, és szakirodalom egyik legnagyobb ismerőjét tisztelhattuk benne. Egyike volt azon kevés kutatóknak, akik az akkori Szovjetunió területén megjelent régészeti irodalmat, és kutatási eredményeket közelebb hozták a magyar tudományossághoz. Jelen sorok írója személyesen is meggyőződhetett, egy főleg orosz kollégáknak tartott konferencia keretében, kiváló orosz nyelv tudásáról, valamint a kelet-európai régészet elmélyült ismeretéről.

Erdélyi István Sz. A. Pletnyovával, a kelet-európai középkor egyik legjelentősebb kutatójával a majaki vár ásatásán⁷

Az egyetem elvégzése után rögtön a Szovjetunióba utazott. 1955–1959 között a leningrádi egyetem régészeti tanszékén volt aspiráns, Mihail Illarionovics Artamonov szakmai vezetése alatt, aki a korban a kelet-európai kora középkor egyik legkiemelkedőbb kutatójának számított, művei máig alapmunkák a korszakkal foglalkozni szándéko-

⁶ Ezzel kapcsolatban, a teljesség igénye nélkül Keszi Tamás kritikáját tudom ajánlani: Keszi T.: Megjegyzések a Jánoshida–tótkéripusztai tőtartó feliratának legújabb olvasatához. *Az Intercisa Múzeum Évkönyve* 5 (2021) 50–67.
⁷ A kép forrása: <https://www.archaeolog.ru/ru/about/history/expeditions-1971-1989/1975-19771982-gg--raborta-sovetsko-bolgaro-vengerskoy-ekspeditsii-na-mayatskom-arkheologicheskoy-komplekse>

zők számára. 1959-ben védte meg Leningrádban a kandidátusi disszertációját (*Венгры в Леведии (Magyarok Levédiában)*). Hazatérve az MTA Régészeti Kutatócsoportja, majd Régészeti Intézete munkatársa lett, egészen 1991-es nyugdíjba vonulásáig. Hazatérése természetesen nem jelentette keleti kutatásainak megszűnését. 1961-től 1990-ig, 11 szezonon keresztül ásott Mongóliában, részt vett a majaki vár nemzetközi ásatásán, mint a vezetők egyike, bejárta a Kaukázust. Több, a magyar őstörténet szempontjából alapvető jelentőségű könyv szerkesztője is volt, mint például a *Проблемы археологии и древней истории угров (Az ugorok őstörténetének és régészetének kérdései)*,⁸ vagy a korai magyar és a volgai tatár nép számára egyaránt jelentős tankejevkaik temetőt publikáló *Les anciens Hongrois et les ethnies voisines à l'Est (A korai magyarok és a szomszédos keleti népek)*.⁹ Szerzőtársaival (Ojtozi Eszterrel, és Vlagyimir Fjodorovics Genyinggel) írt könyvük, a *Das Gräberfeld von Newolino (A nyevolinói temető)* a magyar őstörténet szempontjából fontos, ugyanakkor nehezen értelmezhető lelőhelyet ismerteti a nyilvánossággal.¹⁰ Munkásságának fénykora az 1970-es, 1980-as évekre tehető. Megvédte akadémiai doktori értekezését (*Az avarság és Kelet a régészeti források tükrében*), mongóliai ásatásairól szóló könyve is ekkor jelent meg (*Ázsiai lovasnomádok*, Sugár Lajossal közösen), a szovjet-bolgár-magyar régészeti expedícióban pedig a magyar delegáció vezetőjeként vett részt. Nyugdíjba vonulása körülbelül a rendszerváltással egy időben történt. Nyugdíjas éveit azonban szakmailag aktívan töltötte. A Miskolci Bölcsész Egyesület keretében oktatott magyar őstörténetet, és részt vett a Károli Gáspár Református Egyetem megalapításában. 2002–2014 közt az *Eleink – magyar őstörténet* folyóirat főszerkesztője volt. Nyugdíjazásával ásatásai is befejeződtek, 1999–2000-ben pedig az utolsó előadásait tartotta a Pécsi Tudományegyetem régészeti képzésének a keretében.

Igencsak termékeny életutat tudhatott maga mögött. Szerzőtársaimmal összeállított bibliográfiája 27 oldalnyi terjedelmű! Mindemellett, a magyar régészek felé gyakran (és sajnos sokszor joggal) hangoztatott kritika, miszerint műveiket szinte csak a szakmai közösségnek szánják, és nem a szélesebb nagyközönségnek, vele szemben nem állja meg a helyét. Rendszeresen publikált könnyedebb stílusú, ismeretterjesztő írásokat tudomány-népszerűsítő folyóiratokban (például az *Élet és Tudományban*), napilapokban, vagy akár önálló kiadvány formájában. Erdélyi kimondottan szerette a gyűjteményekben, könyvtárakban való kutatást. Ennek haszna kézzelfogható, a számtalan könyv, és cikk formájában, ugyanakkor tudománydiplómiai jelentőségű is. A csecsen háborúk során találatot kapott grozniji múzeum több tárgya majdnem teljesen elveszett, azonban Erdélyi leírásainak, és képeinek hála, bár nem fizikai valójukban, de az utókor számára is tanulmányozhatók, amelyért az orosz régészet a mai napig hálás a kutatónak. Ezek közé tartozik az egyik legismertebb alán temető, Martan-csu anyaga is, amelynek nem kizárt, hogy korai magyar vonatkozásai is vannak. De ide sorolható Krjukovo-Kuzsnovo temető anyaga is, amely a Cna folyó középső szakaszán élő mordvin népességhez, finnugor nyelvrokonainkhoz kapcsolható.

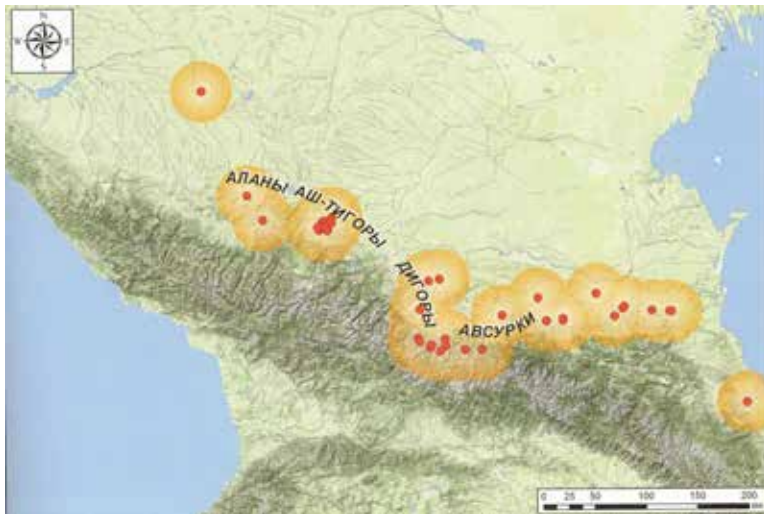
8 Смирнов, А. П. – Чернецов, В. Н. – Эрдели, И. (ред.): *Проблемы археологии и древней истории угров*. Москва 1972.

9 Erdélyi, I. (szerk.): *Les anciens Hongrois et les ethnies voisines à l'Est*. Studia Archaeologica 6. Budapest 1977.

10 Erdélyi I. – Ojtozi E. – Gening, W. F.: *Das Gräberfeld von Newolino*. Archaeologica Hungarica 46. Budapest 1969. A lelőhely értelmezése a mai napig nehézkes, az Urál hegység mindkét oldalához kötődő leletanyaga miatt.

A Kaukázus és az alánok

Erdélyi Istvánnak a Kárpátoktól keletre való kötődése, kinti tanulmányai és kutatásai jelentik az igazi kapcsolatot, amely a jászokhoz kötötte, habár áttételesen. Mint ismeretes a magyarországi jászok azoknak az alánoknak a leszármazottai, akik a középkorban a Kaukázus északi (de kisebbrészt a déli részen is) megtelepedtek, és ott önálló államukat egészen a 13. században lezajlott mongol hódításig fenn tudták tartani. Jelentős alán lakosság élt a kora középkor második felében a Kazár Kaganátus északnyugati részén is, a Szeverszkij Donyec és Don vidékén (nagyjából a mai Oroszország és Ukrajna határán). A Kaukázus északi része számos népének etnogenezisében, kialakulásában részt vettek, legközvetlenebb „leszármazottainak” azonban a mai oszét nép tekinthető. Az iráni nyelvek közé sorolható oszét nyelvből fejtették meg többek között a magyarországi jászok 1957-ben előkerült (1422-re datált) nyelvemlékét.¹¹

Az alánok által lakott terület a Kaukázus északi részén, az 5–8. században¹²

¹¹ A nyelvemléket a külföldi kaukázus-kutatás is nagy becsben tartja: Немер, Ю.: Список слов на языке ясов, венгерских алан (перевод с немецкого и примечания В.И. Абаева). In: *Памятники аланского языка и письма*. Отв. ред.: Дзиццойты, Ю. А. Москва 2016, 163–189. A jászok-alánok nyelvéről színvonalas összefoglaló munkát talál az érdeklődő a Jászsági évkönyv 2021. számában: Sárközy M.: A magyarországi jászok nyelvemlékei – források, problémák, új adatok. *Jászsági évkönyv 2021*, 130–145.

¹² A kép forrása: Коробов, Д. С.: Аш-тигоры на пути к государственности – эволюция системы расселения северокавказских алан Кисловодской котловины в I. тыс. н. э. (As-tigorok az államiság felé vezető úton. A Kaukázus északi előterében, a Kiszlovodszk-medencében élő alánok településhálózatának fejlődése a Kr. u. I. évezredben). In: *III-ü Международный мадыарский симпозиум. Будапешт, 6–10 июня 2016 г.* (3. Nemzetközi korai magyar történelmi és régészeti konferencia. Budapest, 2016. június 6–10). Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 12. Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Östörténelmi Témacsoport Kiadványok 6. Ред.: Түрк, А. – Зеленков, А. С. Budapest 2018, 347–366, рис 9.

Erdélyi István kaukázusi kutatásai ezért fontos adalékok a Kárpát-medencébe költözés előtti, valamint a Kaukázusban maradt jászok-alánok történetéhez, régészetéhez, néprajzához, hiedelemvilágához. Jó kapcsolatot alakított ki V. A. Kuznyecov orosz régésszel, a középkori alán anyagi kultúra akkori legnagyobb kutatójával, aki segítségére volt az alán, és kaukázusi anyagi kultúra kutatásában.

Erdélyi volt a vezetője a magyar delegációnak a 20. század legnagyobb, Oroszország területén szervezett nemzetközi expedíciójában. A szovjet-bolgár-magyar expedíció 1975-ben, valamint 1977–1982 között, Sz. A. Pletnyova szervezésében a majaki régészeti lelőhelyet kutatta. A kora középkor végi lelőhely jelentőségét jól mutatja, hogy ez az egyik névadó lelőhelye a szaltovo-majackaja régészeti kultúrának, és az egyik legjelentősebb lelőhelye a szaltovói kultúrkörnek, amelyet a Kazár Kaganátushoz köt a kutatás. A jászok korai történetéhez is nagyon értékes adalékokat szolgáltat ez a lelőhely, ugyanis a Kaukázuson kívül a kelet-európai sztyeppén ekkor több helyen is élt alán lakosság, és a majaki vár tágabb környezetében egy igen jelentős, nagy létszámú alán lakossággal is számolhatunk. A lelőhelyen is előkerültek az alánokra jellemző kamrasírok.¹³ Ezek az alánok valamikor a 8. században a Kaukázusból, ismeretlen okokból költöztek erre a vidékre, a Don, Donyec, Oszkol és Tyihaja Szoszna folyók környékére.¹⁴

Erdélyi István az 1970-es években kereste fel kutatócsoportjával a kaukázusi Humara erődjét, V. A. Kuznyecov régésszel közösen. Az erőd az alánok által lakott területen egyedülálló. Párhuzamait ugyanakkor megtaláljuk a Kazár Kaganátusban, a fent tárgyalt majaki vár is ezek közé tartozik. Feltételezhetően egy erődrendszerről van szó, amely a kazár állam stabilitását és védelmi képességeit volt hivatott növelni. A humarai erődben valószínűleg kazár helytartó székelt, a vár a Kaukázuson átvezető utakat ellenőrizte, a kaganátus déli határát védte. Ugyanakkor igen valószínű, hogy nem egy, a kazárok által frissen emelt erődítményről van szó. Ugyanis épp Erdélyi és kutatócsoportja talált itt egy közép-perzsa nyelvű, feliratos követ, az 5. századból, melyet Harmatta János fejtett meg. A kő felirata („ezt Bahram építette”) alapján az a lehetőség is fennáll, hogy az erődöt, vagy annak elődjét a Szászánida Birodalom építette, melyről tudjuk, hogy jelentős erőket mozgósított a Kaukázus ellenőrzésére, az érdekszférájának ottani kiterjesztésére.

13 A jellegzetes sírforma szinte kizárólag az alánokra jellemző a korai középkorban, és az érett középkor elején. Lényege, hogy az elhunytat nem szokványos sírgödörbe helyezik, hanem egy kamrát ásnak a földbe, ebbe helyezik az elhunytat, vagy elhunytakat. A kamrához pedig egy kisebb folyosó, „dromosz” csatlakozik. Néha egy ilyen dromoszból több kamra is nyílik.

14 Nagyjából a mai Oroszország és Ukrajna *de jure* határáról, és annak tágabb környezetéről, Harkov-Voronyezs térségéről van szó.

Humara erődjének rekonstrukciós rajza¹⁵

Egyik utolsó, nagyobb műve, amelyet a korai magyar történettel foglalkozók, és Kelet-Európa régészete iránt érdeklődők széles körben forgatnak a 2008-ban megjelent *Scythia Hungarica*.¹⁶ A könyv azzal a céllal íródott, hogy a korai magyar történetet áttekintse, valamint egy katalógusban közreadja a Kárpátoktól keletre található, magyarokhoz köthető, vagy magyar kapcsolatokat mutató leletanyagot. A mű ma már inkább csak tudománytörténeti jelentőségű: a benne felvázolt őstörténeti képet az újabb kutatási eredmények erősen módosítják, és a mű nagy részét alkotó adatbázis több eleme kapcsán már a maga korában nyilvánvaló volt, hogy a korai magyarsághoz inkább csak áttételesen, vagy egyáltalán nem kapcsolható. A szerző menségére írható azonban, hogy a könyv kézírata hosszú évekig várakozott a kiadónál, megjelentetésre várva. Írásom tematikájánál maradva, itt elsősorban a könyv kaukázusi vonatkozásaira térek csak ki.

A *Scythia Hungarica* katalógusába olyan, a korai magyarokhoz akár valamilyen szinten ténylegesen köthető kaukázusi lelőhelyek, mint Martan-csu¹⁷ vagy Kepi¹⁸ mellé több

15 A kép forrása: Erdélyi I.: Függelék. In: *Zichy-expedíció. Kaukázus, Közép-Ázsia 1895. Szádeczky-Kardoss Lajos útinaplója*. Szaklektor-szerkesztő: Erdélyi I. Gyorsírásból megfejtette: Schelken P. Budapest 2000, 273–296.

16 Erdélyi I.: *Scythia Hungarica. A honfoglalás előtti magyarság régészeti emlékei*. Mundus – Régészeti tanulmányok. Budapest 2008.

17 Az alán kamrasíros temetőt, melynek leletanyagában akár magyar hatást is feltételezhetünk még 1983-ban mutatta be V. B. Vinogradov a magyar tudományosságnak: Vinogradov, V. B.: *Altungarische Parallelen zu einigen Gräbern des alanischen Gräberfeldes bei Martan-Ču. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 35 (1983) 211–220.

18 A Kepi lovassír rítusa emlékeztet a korai magyarság által gyakorolt temetkezési formára, de leletanyaga sokkal inkább a helyi, észak-kaukázusi leletanyaghoz köthető. A sírt Erdélyi még korábban ismertette: Erdélyi, I.: *Les anciens hongrois ont-ils été dans la région du Kouban? In: Les anciens hongrois et les ethnies voisines a l'est*. Dir.: Erdélyi, I. *Studia Archaeologica* 6. Budapest 1977, 249–252.

olyan lelőhelyet is felvett, amelyeknek a korai magyarsághoz kötése legfőljebb 1-1 tárgyuk kapcsán, távoli párhuzamként értelmezhető. Ilyen lelőhely például Kazazovo, ahol egy, a kelet-európai régészeti anyagban ritka tárgyegyüttes került elő (sisak, láncing), de a sír sokkal inkább a helyi kaukázusi népelemekhez, vagy kelet-európai nomádokhoz köthető, mint a magyarsághoz. Hasonló a helyzet Zmejszkaja sztanyicával, aminek kapcsán Erdélyi elsősorban a díszes, minden bizonnyal magas rangú személy által hordott szablyát emeli ki, de egyrészt a temető időrendje későbbi, másrészt egyértelműen az észak-kaukázusi alánokhoz köthető, továbbá a szablya díszítésmódja sem jellemző a korai magyarok díszítőművészetére. A haszaui, feltehetően szintén az alánokhoz köthető sírt annak csizmalelete kapcsán idézi. Ez párhuzamként fogódzót adhat nekünk a korai magyar lábbeliviselethez (ilyen jó állapotban megmaradt korai magyar lábbelit ugyanis sajnos nem ismerünk), de egyébiránt nem igazán illik egy, a korai magyar leletanyag Kárpátokon túli kapcsolatait tartalmazó adatbázisba. Könyvében áttekinti a magyarság Kubán-vidéki, a Kaukázustól északra feltételezett szállásterületével kapcsolatos tudományos véleményeket és érveket, de határozottan nem foglalt állást a kérdésben.

Az azóta eltelt időben számos új, a magyarsággal akár közvetlenül is kapcsolatba hozható lelet került elő a Kaukázus északi előteréből. A Mardzsani gyűjtemény impozáns, de sajnos ismeretlen kontextusú leletei¹⁹ mellett immár Lezsák Gabriella kaukázusi kutatásainak hála magasabb információértékű, és jobban feldolgozott tárgyakat is ismerünk,²⁰ valamint egy „magyargyanús” lelőhelyen, Andrejevskaja scselben a magyar régészek már régészeti feltáráson is részt vettek.²¹ Erdélyi Istvánt halála sajnos megakadályozta abban, hogy az újabb, kaukázus-vidéki „magyargyanús” leleteket, valamint az új őstörténeti koncepciókat egy hasonlóan nagy ívű műben feldolgozhassa, tudása, anyagismerete fényében értékelhesse.²² Könyvében helyesen hívta fel továbbá a figyelmet arra, hogy a részleges lovas temetkezés szokása (melynek során a sírba az elhunyt mellé a ló koponyáját és lábvégcsonjtait helyezték, a nyűzött lóbőrrel), nem kizárólag magyar sajátosság, Kelet-Európában és Ázsiában széles körben gyakorolták.

19 Торгоев, А. И.: Венгры на Северном Кавказе? In: *Путешествие Ибн Фадлана: Волжский путь от Багдада до Булгара. Каталог выставки. (Ibn Fadlan's journey: Volga route from Baghdad to Bulghar. Exhibition catalogue)*. Ред.: Чебучева, Е. П. Москва 2016, 310–333.

20 Lásd például: Новичихин, А. М. – Лежак, Г. – Галл, Э.: Параллели между находками из могильника Андреевская щель близ Анапы и материалами Карпатского бассейна X века. In: *IX. «Анфимовские чтения» по археологии Западного Кавказа. Проблемы исследования древних и средневековых поселений и могильников Западного Кавказа. К 110-летию со дня рождения Н.В. Анфимова*. Отв. ред.: Схатум, Р. Б. – Улитин, В. В. Краснодар 2019, 246–254.

21 <https://arpad.abtk.hu/hu/kutatasi-programok/eszak-kaukazuasi-regeszeti-kutatoutak/2019-az-andrjevskaja-scsel-feltaras>

22 Természetesen az újabb tudományos eredmények hozzá is eljutottak, amelyekre nyugdíjas éveinek vége felé sajnos már csak röviden reflektált. Ld.: Erdélyi István: „Magyargyanús” temető az Urál hegységtől keletre (Az Uelgi tónál). *Eleink. Magyar Őstörténet* 2014:3, 86–87; valamint: Erdélyi István: Materialü IV. mezsdunarodnogo magyarszkogo szimpoziuma. Kazany–Bolgar. 15–19. októbrja 2018 g. Arheologija evrazijszkih sztepej 6 (2018) 1–265. *Keletkutatás* 2019. tavasz, 117–120 (recenzió).

Tárgyak Andrejevszkaja scselből (bal oldalon)²³
 A Kepi sír, és mellékletei (jobb oldalon)²⁴

A régészet mellett Erdélyi néprajzi területen is alkotott. 1985-ben látott napvilágot az *Ethnografia* lapjain Erdélyi Péterrel közös tanulmányuk az észak-oszétiai Dzivgisz szentélyéről.²⁵ Ezáltal a magyar olvasók is betekintést nyerhettek a kaukázusi oszét nép újkori és jelenkori hiedelemvilágába. Az oszét nép hiedelemvilága rendkívül érdekes, a kereszténység, és a pogány sokistenhit egy bizonyos keveréke. Elismerik az egy Istent, ugyanakkor számon tartják az „églakókat”, akik a pogány isteneknek tekinthetők, mindegyiknek megvan a maga „területe” az életben: Uasztirdzsi a harcosok és utazóké, Kurdalagon az églakók kovácsa, Falvara a háziállatoké...stb.²⁶ Ezek az alakok a vallásosságban az ortodox egyház

23 A kép forrása: Новичихин, А. М. – Лежак, Г. – Галл, Э.: Параллели между находками из могильника Андреевская щель близ Анапы и материалами Карпатского бассейна X века. In: IX. «Анфимовские чтения» по археологии Западного Кавказа. Проблемы исследования древних и средневековых поселений и могильников Западного Кавказа. К 110-летию со дня рождения Н.В. Анфимова. Отв. ред.: Схатум, Р. Б. – Улитин, В. В. Краснодар 2019, 246–254, рис. 2.

24 A kép forrása: Чхаидзе, В. Н.: Раннесредневековые кочевнические погребения из восточного Приазовья. *Материалы и исследования по археологии Северного Кавказа* 12 (2011) 115–140, рис. 10.

25 Erdélyi I. – Erdélyi P.: A dzivgiszi szentély. *Ethnographia* 96 (1985) 115–125.

26 A Kaukázusban, legteljesebb formájában az oszét nép körében az újkorban lejegyzett nart eposz betekintést enged nekünk ebbe a hiedelemvilágba. A páratlanul gazdag történetgyűjteményt a nemzetközi mítosz kutatás és néprajz is hihetetlenül nagy becsben tartja. Magyarul két fordításban olvasható: *A nap gyermekei. Nartok. Jászalán hősmondák*. Ford.: Kovács J. B. Budapest 2008. Valamint: *Nartok. Kaukázusi hősi mondák*. A világ eposzai

szentjei közt is visszaköszönnek. Megvannak a különböző szent helyek (oszétul „dzuar”-ok) amelyek közül több rendelkezik keresztény előképekkel, a dzivgiszi szentély is eredetileg egy keresztény templom volt. A többi szakrális építményhez viszonyítva a dzivgiszi szentély kifejezetten nagyméretű. Falait szabálytalan téglatest alakú kövekből építették. Teteje az új-kori oszét sírépítményekhez hasonlóan vízszintes, lapos kőlapokból áll. Apszisa kerek, ami jellemző az Észak-Kaukázus középső részének templomépítészetére. A templomot eredetileg Szent György tiszteletére avatták, amely szent a pogányságban az églakó Uaszirtdzsinek, a harcosok és utazók pártfogójának felel meg. Az épület pontos datálása ismeretlen, egyik harangját Georgi, Kartli (grúziai tartomány) királya ajándékozta a templomnak 1613-ban, ekkor tehát már állt. A szentély fallal van elkerítve. Tartozik hozzá továbbá egy nyílt táncter, egy a szentély falához épített kamra, továbbá egy külön épületben egy konyha és imaterem (étkező). Aránylag ritkán építenek a térségben külön építményt a lakomáknak, amelyek kiemelt szerepet töltenek be az oszét spiritualitásban, ezek általában a szabad ég alatt, esetleg cölöpökön/oszlopokon nyugvó tető alatt kerülnek lebonyolításra.

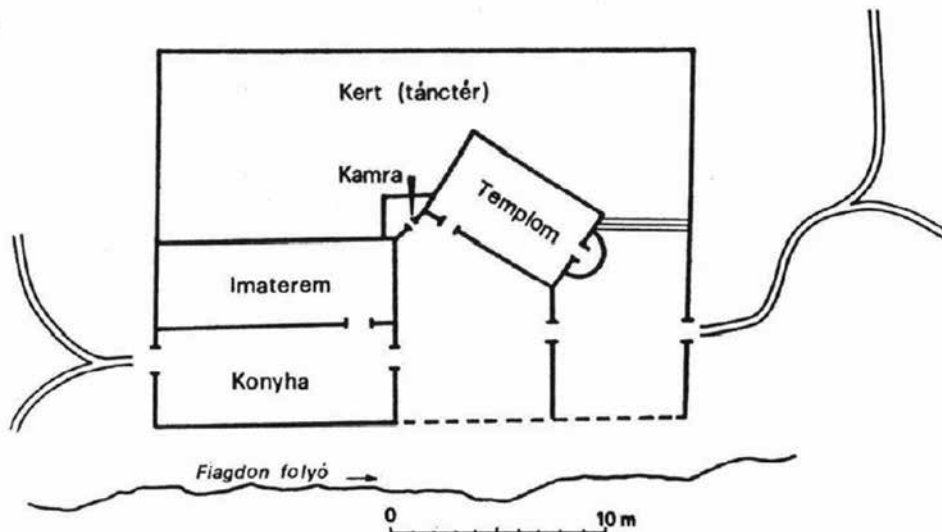
Az oszét népi hiedelemvilág arculatának a formálódásában nem nehéz a történelmi kontextust észrevennünk: az alánok a 10. század első felében felvették a kereszténységet, amelyben főleg bizánci hatást láthatunk. Államuk a 10. század második felében, a Kazár Kaganátus bukása után önálló lett, államvallásuk pedig a kereszténység, kiépült az egyház-szervezet. Azonban a 13. századi mongol invázió után Alánia földje tartósan az idegen hódítók kezére került, mind az alán állam, mind az egyházszervezet összeomlott. A lakosság hitének kereszténnyé formálódása tehát nem tudott olyan teljességgel végbemenni, mint nyugatabbra, Európában. A hegyek közt élő oszétek tovább használták a régi templomokat, mint amilyen Dzivgisz szentélye is, de immár nem a papság útmutatása alapján, valamint a régi, már alapból pogány kultusz helyek használatát is folytatták. A mongol invázió után az oszétek között a vékony keresztény máz alatt a pogányság újjáéledt. Erdélyi István fentebb idézett cikke ebbe a világba ad nekünk betekintést.

A dzivgiszi szentély²⁷

3. Ford.: Istvánovits E. – Kulcsár V. – Istvánovits M. Budapest 2009.

27 A szerző felvétele.

A dzivgisi szentély, és környezetének alaprajza²⁸

Zárószó

Erdélyi István a magyar középkori régészet kiemelkedő alakja. Egyike azon kevés kutatóknak, akik mind a hazai, mind a szovjet/országi régészet területén elévülhetetlen érdemeket szereztek. Munkássága során megfordult a Jászságban, Magyarország számos lelőhelyén, Kelet-Európában a Kaukázustól az Urálig, és keletebbre, egészen Mongóliáig is. Dolgozott mind kiterjedt gyűjtőutakon, mind nemzetközi érdeklődésre és részvételre számot tartó, nagy ásatásokon, mind gyűjteményekben, az utókor számára átmentve a kulturális örökséget. Kaukázusi kutatásai hazai jászok kutatói számára is figyelemre méltóak.

És bár lehet, hogy egyes írásai, és eredményei felett eljárt már az idő, ezek ugyan olyan fontossággal bírnak a tudományosság számára, mint a régész által kutatott leletanyag a hétköznapi ember számára. Az esetleges idejétmúlt vonatkozások ellenére is aktuálisak, hiszen az elődök cselekedetei hatással vannak a jelenre, és a jövőre is. A múlt minden egyes rezdülése valamilyen módon a jelenig vezet, ezért a múltunk ismerete jelentheti a kulcsot a jelenünk megértéséhez.

Erdélyi Istvánnal a magyar régészet egyik nagy alakja távozott közülünk. A mostani kutatók jó része, köztük jelen sorok írója is, jelentős részben az ő nyomdokain járva kutatja a múltat. Életműve az egyetemi előadások diasorain, az olvasott szakirodalomban, és a le nem írt, de a kollégák közt szájról szájra terjedő anekdotákban él tovább. Köszönjük a munkásságát.

²⁸ A kép forrása: Erdélyi I. – Erdélyi P.: A dzivgisi szentély. *Ethnographia* 96 (1985) 115–125, 4. kép.